

Monogràfic
«Traducció i models lingüístics»
coordinat per Josep R. Guzman Pitarch i Josep Marco Borillo

INTRODUCCIÓ

Cada nou anys, amb una periodicitat no buscada, la revista *Caplletra* incorpora un monogràfic dedicat a la traducció. L'any 1997 va ser dedicat a la recepció i la traducció del *Tirant* i coordinat per Rafael Alemany. Nou anys més tard, l'any 2006, va aparèixer el monogràfic coordinat per Vicent Salvador i Vicent Martines que tractava la relació entre la traductologia i el discurs. Ara, novament, nou anys més tard, reprenem aquesta tasca amb el binomi de traducció i model de llengua.

El concepte de model de llengua difícilment es pot separar del concepte de convenció. El model de llengua és una convenció i, com tota convenció, només es fa palès en el moment de la seua creació o en el de la seua transgressió. Al seu torn, la traducció implica en molts casos el trasllat de situacions que possiblement no s'haurien produït mai en el context cultural receptor, per manca d'analogia amb el context de partida. Pensem en el cas del *Pigmalió*, de Bernard Shaw, del qual es fa ressò Joan Sellent en el seu article: costa d'imaginar que una venedora de flors de Barcelona (o de qualsevol altra part del domini lingüístic català) se sotmeta, o s'haja pogut sotmetre en el passat, a classes de fonètica catalana per tal de fer-se passar per una gran senyora en una recepció elegant. A aquesta possible manca d'analogies culturals s'afegeix el fet que les dues llengües que entren en contacte a través de la traducció sovint es troben en etapes diferents de la seua evolució. Les principals llengües de cultura europees, que són les que tradicionalment ens han servit de punt de referència als catalanoparlants, fa segles que han completat el seu procés de fixació normativa i de consolidació social —cosa, per cert, que no és incompatible amb una tensió constant

generada per l'aparició de nous usos i grups d'usuaris, que no deixen mai d'assetjar la fortalesa de la norma. El català, en canvi, s'ha trobat fins fa poc —i qui sap si encara s'hi troba, en termes relatius— en un estat de gran *plasticitat* (Malé 2007), que li permetia adoptar formes ben diferents. Del català literari, Riba va dir l'any 1921 que era «una llengua en plena ebullició» (1921: 103), cosa normal si es considera que el procés normativitzador encara no havia acabat; però és que unes dècades més tard, l'any 1959, Sagarra encara en diria que era una llengua «a mig coure» (1959: 10). Una situació com aquesta comporta limitacions expressives (la norma sempre en comporta, de limitacions), però també possibilitats; i, en qualsevol cas, tensions, que es poden resoldre de més d'una manera. D'ací la pluralitat de models, que es fa visible tant en les obres escrites originalment en català com en les traduccions.

Si ens centrem en aquest darrer àmbit, el binomi format per traducció i models de llengua té una gran importància tant per al traductor com per a l'estudiós de les traduccions, i, òbviament, per al lector de traduccions. No cal subratllar la importància d'aquest binomi, atès el gran nombre de desavinences que ha provocat al llarg de la història, per tal com la fidelitat a la llengua i a la normativa han estat motiu de reprovació o d'afalac de certes traduccions. A hores d'ara ja sabem que la qüestió de la vàlua literària, del valor que una determinada societat assigna a uns textos i no a uns altres, no és del tot inherent als textos mateixos. Tampoc no és que en siga independent, ja que això equivaldria a situar-se en una posició de relativisme absolut que, de ben segur, falseja la realitat. Però és evident, i la història de la literatura ens en forniria molts exemples, que la valoració de què parlem està molt lligada a unes expectatives i convencions, a unes normes i uns models, que no són eterns sinó contingents i efímers. Com palesen diversos models teòrics que miren de donar compte del funcionament dels afers literaris, com ara els enfocaments sociològics o la teoria dels polisistemes, els camps o els sistemes literaris sempre es veuen sotmesos a tensions entre el centre i la perifèria, entre aquells que ostenten el poder, o el control, i aquells altres que malden per accedir-hi —naturalment, a costa dels poderosos.

Per posar un exemple molt obvi, que, a més, ha fet córrer rius de tinta entre nosaltres, el model estilístic del noucentisme va ser hegemònic durant dècades, i la seua substitució per un altre model de prosa menys classicitzant, més proper a la parla i més funcional es va produir de manera molt gradual. D'aquesta mena de tensions i de lluites es fan ressò, d'una o altra manera, els cinc articles que conformen aquest monogràfic. Quan Joan Sellent ens parla del català popular que van mirar de recrear,

amb fins escènics, Joan Oliver i ell mateix en una traducció molt recent, en realitat ens està parlant del grau de desviació de la norma (en aquest cas, lingüística) que el públic trobarà acceptable. Marcel Ortín centra el seu treball en dues traduccions carnerianes d'una mateixa obra de Molière, *El malalt imaginari*, i el que l'estudi posa de manifest és la tensió existent entre el model basat en la normativa fabriana i el model prefabrià. Una cosa semblant s'esdevé en el treball de Montserrat Bacardí sobre la traducció a l'exili: el xoc entre el desig de continuïtat amb els models hegemònics abans de la guerra, personificat, entre d'altres, en Agustí Bartra, i l'anhel de ruptura amb aquests mateixos models d'autors com Joan Sales o Lluís Ferran de Pol és paradigmàtic d'aquesta mena de tensions a què ens referim.

També és paradigmàtica de la lluita per l'hegemonia i el reconeixement (gènesi del valor) la successió de traduccions al català de l'*Odissea* d'Homer analitzades en l'article de Guzman; però aquest treball ens servirà per a exemplificar no el fet en si (la tensió entre models, generadora de canvis), sinó un dels seus corol·laris naturals: la necessitat de retraduir. La idea és ben coneguda i s'ha formulat de diverses maneres; però el que és interessant en aquest treball és que, en acarar les quatre traduccions al català de l'*Odissea*, pot il·luminar tant la motivació que hi subjau, a cadascuna, com les opcions preses, sobretot en l'aspecte del lèxic. Més encara: en les característiques de cadascuna podem trobar les raons germinals de la necessitat de la següent. El Riba madur de 1948 per força havia de trobar insatisfactori el seu primer intent de 1919. Les condicions havien canviat i ell mateix havia canviat. La segona traducció de Riba ha estat aclamada sovint per considerar-se un monument a la llengua. Però els monuments també envelleixen. Per això es justifica una traducció com la de Joan Alberich (1998), en prosa, menys exigent en termes artístics, possiblement capaç d'acostar l'obra homèrica a un públic més ampli; o com la de Joan F. Mira (2011), de nou en hexàmetres, però amb la voluntat de ser alhora més entenedora i més fidel a l'original grec. Queda clar, en qualsevol cas, que la necessitat de noves traduccions no és retòrica, ni interessada, sinó ben real. I en la base d'aquesta necessitat hi ha els canvis de models estilístics i l'aparició de noves generacions de lectors, amb noves expectatives a la motxilla. La conseqüència fascinant d'aquest estat de coses és que, al capdavall, les traduccions d'una mateixa obra poden conviure, i així oferir-nos en perspectives diferents.

Òbviament, en uns quants treballs és impossible abastar tot l'espectre d'enfocaments i possibilitats tot just suggerides. Això no obstant, hem tractat d'incloure àmbits diversos —com ara el del teatre, la poesia, la prosa literària o el cinema— on

la relació sovint problemàtica entre model de llengua i traducció adopta formes particulars. Així, sense pretendre ser exhaustius, hem mirat de ser representatius. Dit d'una altra manera: arran de la lectura dels cinc articles que conformen aquest monogràfic, pensem que un lector no especialitzat en la qüestió pot arribar a copsar de manera bastant satisfactòria quina mena de matrimoni (o de maridatge, si es vol) formen aquests dos conceptes.

Marcel Ortín du a terme un estudi molt detallat de les dues traduccions que va fer Carner d'*El malalt imaginari* de Molière: la que va estrenar el 1905 la companyia d'Adrià Gual i quatre anys més tard, el 1909, es va publicar a la «Biblioteca De Tots Colors», i la que va veure la llum el 1921 dins la «Biblioteca Literària» d'Editorial Catalana. Les diferències entre totes dues traduccions són tan pregones que, segons remarca Ortín, és lícit d'afirmar que la segona no és una mera revisió de la primera, sinó una traducció de nova planta. Una bona part d'aquestes diferències s'expliquen pel fet cabdal de la reforma fabriana, que s'ha produït en els anys que separen la primera de la segona; però l'anàlisi de l'autor no s'atura ací i mira de descobrir altres motivacions per sota de les diferents opcions preses el 1905 i el 1921. La traducció de 1905 paga el peatge d'un català escrit anomenat *acadèmic*, no gaire proper a la parla real, i de les convencions de l'escena barcelonina en el gènere de la comèdia, que sovint descansaven sobre un llenguatge marcadament local. La de 1921, en canvi, a redós de la reforma fabriana, empra un mitjà expressiu més neutral i més coherent, basat també en la parla barcelonina però sense els seus aspectes més dialectals, i tracta d'enriquir el català literari tot rescatant formes genuïnes i també utilitzant el text original i la situació de traducció com a palanca per a experimentar i per a innovar. Per dir-ho amb mots que no estan mai lluny de les discussions sobre traducció però que poden, alhora, entroncar amb conceptes més contemporanis, com el de la norma inicial de Toury (1995): la traducció més antiga s'acosta a l'adaptació o versió lliure, mentre que la més recent és més literal.

Montserrat Bacardí, al seu torn, acara dues realitats que no van mantenir una relació precisament falaguera, la de l'exili franquista i la de la traducció. Les comunitats catalanes que es van establir en diversos països llatinoamericans maldaven per mantenir viva la flama de la llengua i la cultura catalanes a milers de quilòmetres del país d'origen, però, en els seus esforços, l'anostrament de textos literaris estrangers ocupava una posició bastant perifèrica. Quan es tractava de traduir, més aviat es decantaven per traslladar alguns textos catalans a la llengua dels seus països d'adop-

ció, que en la majoria de casos era el castellà. Com remarca l'autora en el seu article, els que traduïen d'altres llengües ho feien amb voluntat de servei a la llengua i pensant en el futur. Pel que fa a la sensibilitat literària i cultural en general, les comunitats catalanes a l'exili es debatien entre l'anhel de continuïtat amb els models establerts als anys 20 i 30 i el desig de ruptura amb aquests models. És especialment il·lustratiu —i vistós, podríem afegir-hi— el cas descrit per Bacardí relatiu a l'enfrontament, a l'exili mexicà, entre els partidaris d'una alta cultura basada en l'ideari noucentista i els d'una concepció més «vitalista» de la cultura. Cada grup tenia les seues publicacions i defensava un model de llengua literària marcadament diferent: més preciosista la dels primers, més «pràctica, àgil i moderna» la dels segons. El primer grup es va articular al voltant de Carner i tenia com a cap visible Agustí Bartra, mentre que el segon el van liderar Joan Sales i Lluís Ferran de Pol. Aquests dos grups divergien fins i tot pel que fa al paper de la traducció dins d'una literatura normal, per tal com Sales i Ferran de Pol consideraven que traduir era un fet normal que calia dur a terme sense escarafalls i que els noucentistes —els *òrsides*, com en deia Sales— n'havien fet un gra massa. Calia traduir en silenci. I en silenci es va traduir, malgrat tot: ho feren, entre d'altres, Bartra o Xavier Benguerel, sense qüestionar-se massa explícitament el model de llengua, segons que ens explica Bacardí. Perquè, a l'exili, si es traduïa, això ja era ben prou.

L'article de Josep Guzman indaga en la traducció dels clàssics amb l'aplicació de les eines que aporta una perspectiva tan suggestiva com és la de la Lingüística de corpus. L'autor examina el component lèxic de quatre traduccions del cant 6è de l'*Odissea*, i ho fa seguint la concepció dels estudis descriptius, és a dir, tenint en compte que la valoració de cada traducció s'ha de fer amb relació a la seua imbricació en el període en què se circumscriu. Com veiem, torna a aparèixer la qüestió de la vàlua literària, ni que siga d'esquitllentes, ja que la finalitat principal de l'article, com ja s'ha dit més amunt, no és avaluar globalment les traduccions. El treball aporta una ingent anàlisi quantitativa, especialment en el vessant lèxic, que posa en relleu el model de llengua de cada període de cadascuna de les traduccions.

El quart treball és el de Joan Sellent. Aquest conegut traductor, que ha esdevingut referència clau de la traducció en l'escena catalana contemporània, fa un acarament del problema del model de llengua, focalitzat en la qüestió dels registres i els dialectes. Així, l'autor examina dues traduccions de sengles peces teatrals (el *Pygmalion* de Bernard Shaw i *Translations* de Brian Friel) farcides de possibles reptes per a la normativa de la llengua catalana. En el cas del *Pygmalion*, el fet que la traducció siga una adaptació

en tota regla, en la qual l'acció viatja des del Londres de l'original a una Barcelona imaginada per Oliver, permet emprar un dialecte concret de la cultura receptora, el xava barceloní, sense caure en la inversemblança. En el cas de *Translations*, en canvi, Joan Sellent ens ofereix unes aportacions de primera mà de la seua traducció d'una obra que parla precisament de llengua i de comunicació, i ho fa des de la base de la seua situació concreta, ben diferent de la d'Oliver, per tal com ell no podia canviar el marc cultural de l'acció. Això el porta a pouar en la tradició d'un català popular que no s'haja d'identificar necessàriament amb cap variant dialectal concreta —tot i que la biografia del traductor, com ell mateix reconeix, hi acaba tenint un pes important.

Tanca el monogràfic la contribució de Dídac Pujol, que versa sobre la traducció del col·loquial. El seu estudi es basa en la comparació de tres versions de la pel·lícula *Jackie Brown* de Quentin Tarantino amb l'objectiu de determinar fins a quin punt les tres versions mantenen el mateix model de llengua col·loquial. Les versions en qüestió són la pel·lícula doblada, la dels subtítols de la pel·lícula i la traducció del guió original. L'autor ha volgut fer un repàs dels diversos nivells del llenguatge (fònic, morfològic, sintàctic i lèxic) i la relació amb el model de llengua emprat en el seu corpus d'estudi; d'aquesta forma ha pogut definir, amb profusió d'exemples, la genuïnitat del model col·loquial d'aquestes obres. Un aspecte que l'estudi de Pujol posa en relleu és l'enorme influència exercida per les pressions institucionals en el model de llengua identificat en la traducció de la pel·lícula, tant en la seua versió doblada com en la subtítolada. Les normes lingüístiques i estilístiques de Televisió de Catalunya tenen un efecte neutralitzador de les diferències individuals que, en unes altres circumstàncies, mostraria cada traductor. Les desviacions de la norma fixada pels manuals d'estil són gairebé inexistents, mentre que en la traducció del guió en format de llibre aquestes desviacions —no d'un manual d'estil, sinó de la norma lingüística general— sovintegen molt més, en línia amb el perfil del guió original.

Voldríem que aquest monogràfic fóra un episodi més en el debat sobre models de llengua i traducció, que ha anat assolint un volum considerable en la bibliografia dels darrers anys. El lector curiós pot seguir el fil de les contribucions que hi han fet, en d'altres fòrums, els autors inclosos en aquest monogràfic i molts d'altres que no hem pogut encabir-hi. La relació entre els dos termes del binomi és dialèctica, com ja hem vist, ja que les traduccions ajuden a configurar —o a transformar— els models de llengua i, alhora, s'hi ajusten en major o menor mesura; i és transversal, històricament, ja que s'ha donat en el passat, es dona en el present i continuarà donant-se en

el futur. Per tant, que no s'ature el debat, i que la revista *Caplletra* continue fent-se'n ressò —cada nou anys, si no hi ha més remei, o cada més poc temps, si fóra possible.

JOSEP R. GUZMAN PITARCH
guzman@trad.uji.es
JOSEP MARCO BORILLO
jmarco@uji.es
Universitat Jaume I

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- MALÉ, J. (2007) «Una llengua en plena ebullició». Els traductors davant el català literari a les primeres dècades del segle xx», *Quaderns. Revista de traducció*, 14, pp. 79-94.
- RIBA, C. (1921) «La Fontaine traduït per J. Carner», III, *La Veu de Catalunya*, II-X-1921. [Reproduït dins C. Riba (1927), *Els marges*, Barcelona, Publicacions de La Revista, pp. 103-108.]
- SAGARRA, J. M. de (1959) «Prefaci», dins W. Shakespeare, *Romeu i Julieta. Otel·lo. Macbeth*, traducció de Josep Maria de Sagarra, Barcelona, Alpha, pp. 7-12.
- TOURY, G. (1995) *Descriptive Translation Studies and Beyond*, Amsterdam/Filadèlfia, John Benjamins.

